

A „himesházi” kard

HARAMZA MÁRK

Janus Pannonius Múzeum, Régészeti Osztály, 7621 Pécs, Káptalan utca 5. email: haramza.mark@jpm.hu

Rezümé: 2021 tavaszán egy kétélű egyenes kard került a Janus Pannonius Múzeumba. Bár a lelet Himesházáról került elő, eredeti lelőhelye és leletkontextusa ismeretlen. A sajátos markolatgombbal ellátott fegyver bizonytalan eredete indokoltta tette a tárgy behatóbb vizsgálatát. Formai jellegzetességei és metrikus adatai alapján Alfred Geibig 4. pengetípusába sorolható, legközelebbi ismert párhuzama egy Budapest környéki berakásos szörványlelet, ami alapján a fegyver a 10. század végére – 11. századra keltezhető.

Kulcsszavak: kétélű kard, spatha, fegyvertörténet, tipológia, Himesháza

The Sword from Himesháza.

Summary: In the spring of 2021, a double-edged straight sword was placed in the Janus Pannonius Museum. Although the find was found in Himesháza, its original location and find context are unknown. Due to the uncertain origin of the double-edged straight sword with a special pommel, a more in-depth examination of the object was necessary. Based on its formal features and metric data, it can be classified as Geibig's 4th blade type, and the closest known analogy is a stray find in the vicinity of Budapest, thus the weapon can be dated to the end of the 10th century – 11th century.

Keywords: double-edge sword, spatha, history of weapons, typology, Himesháza

Bevezetés

Baranya megye kardjainak történetét gyakran övezik megválaszolatlan kérdések. A pécs-magyarüregi és Szigetvár környékéről származó kétélű kardokat 2001-ben egy kiállításról lopták el ismeretlen tettesek.¹ A pécsi sisak is csupán annak köszönhető megmenekülését, hogy a kiállításon másolata került bemutatásra és vált a múkincsrablók áldozatává. A Himesházáról előkerült, valójában ismeretlen lelőhelyről származó kard története a fentiek fordítottja. (1. ábra)

Papp Sándor himesházi lakos egy érdi vashulladék-gyűjtőtől szerezte a fegyvert motoralkatrészért cserébe. Később a leletről és elhelyezhetőségéről közösségi fórumokon tájékozódott, és a tárgy megvételére irányuló ajánlatok ellenére odaajándékozta a Janus Pannonius Múzeumnak.² A jó megtartású fegyverlelet minden bizonnyal földből került elő, ami után pengéjét és szerelékeit amatőr restaurálási kísérletekkel jelentősen módosították: a penge feltehetően korróziótól egyenetlen éleit, valamint a szerelékek illesztésénél a pengetövet és a markolatúskét leköszörülték, a pengevájatot töltőanyaggal, majd az egész leletet fémlakkal vonták be. (2. ábra) Mindez nemcsak a fegyver

¹Kereszténység és államiság Baranyában, Pécsvárad, 2001. Bővebben az említett kardokról: Kiss 1983: 259–260, 429: 121. tábla

²A Janus Pannonius Múzeum nevében itt is szeretnénk köszönetet mondani Papp Sándornak, aki a fegyver beszolgáltatásával lehetővé tette annak vizsgálatát és kiállításban való szerepeltetését.

vizsgálatának szabott határokat, de eredetiségével kapcsolatban is kétségeket ébresztett, és a lelet behatóbb vizsgálatát tette szükségessé.³

Szúró-vágó fegyverek klasszifikációja

A középkori fegyverzet kutatásában nélkülözhetetlen szerep jut a tipológiai rendszereknek. Ez többek között annak is betudható, hogy a korszakból nem áll rendelkezésünkre kellő mennyiségű írásos feljegyzés, amely alapján a fegyverek visszavezethetők szűkebb idő-intervallumokra és régiókra, ezen belül műhelyekre, vagy a fegyver esetleges rendszeresítésének főbb helyeire. Ennek nyomon követése a fegyver alaki-technológiai sajátosságain, ornamentikáján, valamint a ritkább esetben előforduló berakásokon és feliratokon, mint mesterjegyeken keresztül lehetséges.⁴

Az európai régészetben a 9–10. századi fegyvereket illetően más fegyverfajták mellett komoly hagyománya van az egyenes kardok klasszifikációjának is. A teljesség igénye nélkül, áttekintve a kardok tipológiai rendszerezésének történetét,⁵ láthatjuk, hogy alaki jellegzetességeinek tudományos megfigyelése egészen a 19. század közepére vezethető vissza. Komolyabb, máig ható visszhangot keltett Jan Petersen tanulmánya,⁶ amelynek jelentőségét mi sem bizonyítja jobban, mint hogy száz év után is az egyik, ha nem a leggyakrabban használt tipológiai rendszer, amelyet 8–11. századi európai kardok azonosítására alkalmaznak, mindemellett közvetlenül vagy közvetve alapját képi a legtöbb kardtipológiai rendszernek is.⁷

A 20. század második felében született tudományos feldolgozások gyakran vizsgálják e megközelítésből a kardokat.⁸ E munkák közül jelen kérdéskör vonatkozásában kiemelhető Alfred Geibig monográfiája, amely több ízben is hasonlítható Petersenhez.⁹ A munka forrásanyagát tekintve lokális – a Petersen-tipológia alapját képző norvég leletanyagot kiegészíti a német fegyverleletekkel – ugyanakkor metodikailag általános törvényszerűségeket, rendszerező elveket fogalmaz meg, így más területek fegyveranyagára is alkalmazható. Mindemellett kapcsolódik egy másik – mondhatni – legnépszerűbb

³A fegyver eredetiségének és készítéstechnikájának archeometriai módszerekkel történő meghatározása folyamatban van. A vizsgálatok az Innovációs és Technológiai Minisztérium támogatásával a Tématerületi Kiválósági Program: Magyarország és a Kelet kapcsolatának régészeti kutatása (Keleti Örökségünk PPKE Interdiszciplináris Történelmi és Régészeti Kutatócsoport (TKP2020-NKA-11) projekt keretében folynak. A kutatás eddigi eredményeiről ld. ZÁGORHIDI et al. 2021; TÓTH et al. 2021. A tárgy szakszerű restaurálásért köszönet illeti az Ásatárs Kft. munkatársait.

⁴A kardtipológiai rendszerek összefoglalásához bővebben ld. HARAMZA 2019: 74–78.

⁵A közelmúltban napvilágot látott kardokkal foglalkozó tanulmányokban több helyen található általános áttekintést a kardok klasszifikációjának kutatástörténetéről. A témában megjelent legújabb munkák: Fedir Androschuk: *Meči vikingov*. Kiev, 2013.; Lena Thålin Bergman – Birgit Arrhenius: *Excavations at Helgö XV: Weapon Investigations, Helgö & the Swedish Hinterland*. 2005.; Jiří Košta – Jiří Hošek: *Early Medieval Swords from Mikulčice*. Brno, 2014.; Stefan Mäder: *Stähle, Steine und Schlangen: zur Kultur- und Technikgeschichte von Schwertklingen des frühen Mittelalters*. Denzlingen, 2009.; Anne Pedersen: *Dead Warriors in Living Memory: a Study of Weapon and Equestrian Burials in Viking-age Denmark*. AD 800–1000, Copenhagen, 2014.; Valeri Jotov: *The Viking in the Balkans*, Varna, 2003.; Alan Williams: *The Sword and the Crucible: A History of the Metallurgy of European Swords up to the 16th Century*. Leiden, 2012.

⁶PETERSEN 1919

⁷KOŠTA–HOŠEK 2014. 29.

⁸G. C. Dunning és V. I. Evison *The place of Westminster Sword* (1961), F. Stein *Adelsgräber des achten Jahrhunderts in Deutschland* (1967), W. Menghin *Neue Inschriftenschwerter in Süddeutschland und die Chronologie karolingischer Spaten auf dem Kontinent* (1980), M. Müller-Wille *Zwei karolingischer Schwerter aus Mitelnorwegen* (1982), S. H. Nordhagen *Sverd* (1972)

⁹GEIBIG 1991.

rendszer metodikájához: az Ewart Oakeshott által preferált pengecsoportosítás szintén a klasszifikáció alapját jelenti.¹⁰ Geibig összesen 14 pengetípust különített el a 8–12. században előforduló kardok esetében.¹¹ A markolatszerelékeknél kombinációstípusokba rendezte az egyes elemek „háromdimenziós” képét: vagyis a markolatvégeket illetve markolatgombokat valamint az ellenzőket elülső, oldalsó és felülnézetből is vizsgálta (*Seitenansicht, Schmalseitenansicht, Aufsicht*).¹² Geibig erőssége, hogy saját tipológiai rendszerét igyekezett összevetni az eddigi rendszerek kategóriáival is.¹³

Szintén Geibignél vált gyakorlattá a penge technológiai tulajdonságainak és díszítőmotívumainak feltérképezése is, továbbá a fegyverek metrikus vizsgálatai alapján történő kategóriák – így például a pengetípusok hosszúsági mérethatárainak – létrehozása.

A kardtipológia tudománytörténeti fejlődésének szemmel látható mérföldkövei Jan Petersen, Ewart Oakeshott és Alfred Geibig rendszerei, amelyek mentén a markolatszerelék- és morfológia-alapú klasszifikációtól eljutunk a fegyver egészét szemlélő és az alaki jellemzők mellett a technológiai és funkcionális sajátosságokat is figyelembe vevő rendszerezési elvekig.

A „himesházi” kard formai jellegzetességei

A Himesházán előkerült fegyver eredetiségével kapcsolatos gyanakvást tovább erősítheti a markolatvégződés egyedi kialakítása. (5. ábra) A markolattető két részét nemcsak összezegecselték, de a felső ellenző végeit a gomb széleire hajlították.¹⁴ (6. ábra) Ez a technológiai megoldás leginkább a Petersen G-típusú kardokhoz áll közel, ugyanakkor teljes egyértelműséggel nem sorolható ebbe a formacsoportba.¹⁵ (7. ábra) A gomb alakja ugyanis lekerekített trapéz, amelynek a felső végződéstől induló oldalvonalai homorúan íveltek, alapvonala egyenes. Némileg hasonló kialakítás figyelhető meg a Petersen S-típusú egyszerűsített utánzatoknál is.¹⁶ Geibig tipológiai rendszerében a 10-es kombinációs típussal hozható leginkább kapcsolatba.¹⁷ A pengében hosszan elhúzóódó pengevéjat látható mindkét oldalt, méretei alapján Geibig 4-es pengetípusába sorolható.

A fegyver legközelebbi párhuzama Kovács László közléséből ismert, amelyben többek között említést tesz egy Budapest környékéről származó, hasonló formai adottságokkal és paraméterekkel rendelkező 11. századra datált kardról.¹⁸ (8. ábra) Az összevethető méretadatokat az 1. táblázat foglalja össze.

A több ponton tapasztalható metrikus egyezés mellett némileg eltérést mutat a markolatvas hossza. A penge hossza (ezáltal a teljes hossz) a budapesti lelet töredékessége miatt, a keresztvas hossza a himesházi kard visszaköszörültsége miatt nem alkalmas az összehasonlításra. Utóbbi ok miatt a pengevastagság értékét is fenntartásokkal kell kezelnünk.

¹⁰OAKESHOTT 1999

¹¹GEIBIG 1991: 85–86.

¹²Uo. 21–82.

¹³Uo. 89–90.

¹⁴Nevezéktanról bővebben: KOŠTA–HOŠEK 2014: 58; HARAMZA 2017: 104.

¹⁵PETERSEN 1919: 84–89.

¹⁶PETERSEN 1919: 146, 148.

¹⁷GEIBIG 1991: 36–38.

¹⁸Budapesti Történeti Múzeum, Kovács László közlése szerint leltározatlan. KOVÁCS 1994–1995: 159, 168: 10. kép, 1.

1. táblázat: A Budapest környéki és a "himesházi" kard méretadatai

<i>Tulajdonságok</i>	<i>Budapest környéki kard</i>	<i>„himesházi” kard</i>
markolatgomb szélessége	7,4 cm	7,9 cm
markolatgomb magassága	3,6 cm	3,6 cm
markolatgomb vastagsága	2,1 cm	2,1 cm
markolatvas hossza	9,5 cm	11 cm
keresztvas szélessége	1 cm	1 cm
penge szélessége	5 cm	5 cm
penge vastagsága	0,55 cm	0,48 cm
pengevájat szélessége	2,2 cm	2,5 cm

Konklúzió

A Geibig 4-es pengetípus keltezhetősége átfedést mutat az analógiával: a 10. század második felében válhatták a nyújtottabb hegyszakasszal kialakított pengék a korábbi típusokat. Ugyanakkor épp e típus felső keltezési határa tisztázatlan, és hasonló a helyzet az alapvetően 10. századra és 11. század elejére datálható 10-es kombinációs típus időrendi határaival is.¹⁹ A visszaköszörültség miatt szintén nem egyértelmű a hegy eredeti kialakítása.

Identitásának bővebb meghatározásában szerepet játszhat a Budapest környéki kard pengéjén fellelhető felirattörredék („...BER...”),²⁰ amely nagy valószínűséggel egy Ulfberht-variáns része, és amely korabeli fegyverforgalom aspektusából is érdekes kérdéssé teszi e tárgyakat.

Összességében tehát a fegyver formai jellegzetességei és metrikus adatai alapján a 10. század végére – 11. századra keltezhető, ugyanakkor az eredetiségével kapcsolatos kételyeket a folyamatban lévő archeometriai vizsgálatok oszlatják el, vagy igazolhatják be.

¹⁹GEIBIG 1991: 140–154.

²⁰KOVÁCS 1994–1995: 159.

Irodalom

- GEIBIG, A. 1991: Beiträge zur morphologischen Entwicklung des Schwertes im Mittelalter. - Eine Analyse des Fundmaterials vom ausgehenden 8. bis zum 12. Jahrhundert aus Sammlungen der Bundesrepublik Deutschland. Neumünster, 1991.
- HARAMZA M. 2017: Vlfberht – Egy kardfelirat eredete és technológiája. - *Micae Medieuales* 6 (2017) 103–117.
- HARAMZA M. 2019: A 9–10. századi Kárpát-medencei szablyák archeometallurgiai és hadtörténeti vonatkozása. - Doktori disszertáció, PPKE-BTK, Budapest, 2019.
- KISS A. 1983: Baranya megye X–XI. századi sírleletei. - Budapest, 1983.
- KOŠTA, J. – HOŠEK, J. 2014: Early Medieval Swords from Mikulčice. - Brno, 2014.
- KOVÁCS L. 1994–1995: A Kárpát-medence kétélű kardjai a 10. század második feléből. - *Communicationes Archaeologicae Hungariae* (1994–1995) 153–189.
- OAKESHOTT, E. 1999: *The Archaeology of Weapons. - Arms and Armour from Prehistory to the Age of Chivalry.* Woodbridge, 1999. (első kiadás: 1960)
- PETERSEN, J. 1919: *De Norske Vikingsverd.* - Christiania (Oslo)
- TÓTH B. – HARAMZA M. – TÖRÖK B. 2021: Metallographic examinations of double-edged swords from the 10th century Carpathian Basin – Preliminary Results. - In: 27th Annual Meeting of European Association of Archaeologists (Kiel Virtual, 2021). Ed.: KLEINOVÁ, K. Prague 2021, 101.
- ZÁGORHIDI CZIGÁNY B. – LANGÓ P. – KATONA Cs. – HARANGI F. 2021: Research of double edged sword from the 10th-century Carpathian Basin. Results and perspectives. - In: 27th Annual Meeting of European Association of Archaeologists (Kiel Virtual, 2021). Ed.: KLEINOVÁ, K. Prague 2021, 100–101.

1. ábra: A „himesházi” kard restaurált állapotban (JPM)

2. ábra: Részletfotó a fegyver múzeumba kerülése előtti állapotáról, valamint a pengén, a markolattüskén és a szerelékeken megfigyelhető kőszőrülés nyomairól és modern bevonatokról (JPM)

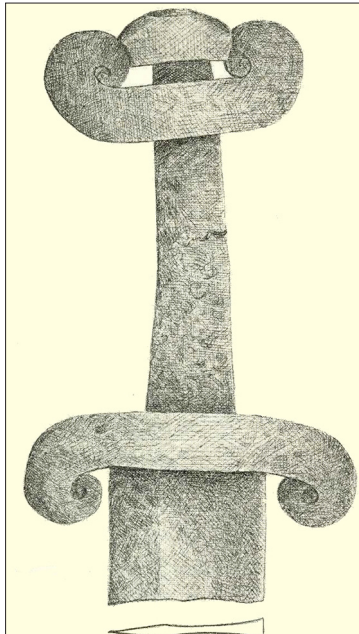
3. ábra: Visszakőszőrült hegy és élek (JPM)

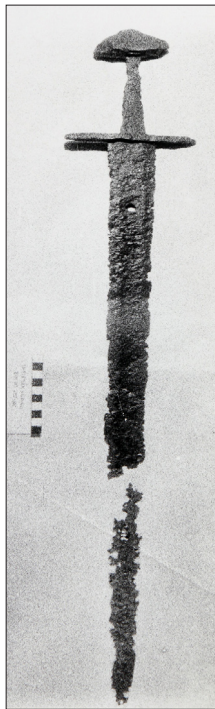
4. ábra: A kard markolata (JPM)

5. ábra: A markolatgomb szerkezete (JPM)

6. ábra: Petersen G-típusú kardmarkolat
(PETERSEN 1919: 85: Fig. 74.)

7. ábra: A Budapest környékéről előkerült szórványelet
(KOVÁCS 1994–1995:168: 10. kép, 1.)

